

STANJE INDUSTRIJE U CRNOJ GORI POSLIJE DRUGOG SVJETSKOG RATA (1945–1947)

Živko Andrijašević

This article deals with the state of the Montenegrin industry from 1945 to 1947, which was the period which the new government called the period of recovery from the effects of war. By 1947 the industrial facilities were restored and put to work, the ownership and managerial transformation was completed, the analysis of raw material, infrastructural and human resources potentials for the industrial production was carried out, as well as the assessment of the industry structure that should be developed according to the needs of Montenegro and market conditions. Following the post-war consolidation and ownership transformation of the industrial sector in Montenegro, and the start of the planned development under full public management, for less than two decades the industrial production increased multifold, and industry became branch of economy with the greatest share in the GDP of Montenegro.

Crnogorska istoriografija odavno posvećuje pažnju istraživanju razvoja privrednih grana u Crnoj Gori.¹ Pored naučnih

¹ D. Franetović, *Historija pomorstva i ribarstva Crne Gore do 1918. godine*, Titograd, 1960; D. Vučković, *Drvena industrija u Crnoj Gori 1897-1941*, Titograd, 1969; D. Vučković, *Šumarstvo i lovstvo u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka*, Titograd, 1972; B. Marović, *Stočarstvo Crne Gore 1860-1953. godine*, Podgorica, 1998; R. Klikovac, *Duvan i duvanska industrija u Crnoj Gori*, Nikšić, 1994; Ž. Andrijašević/ Z. Folić/ D.

članaka i monografija, razvoj privrednih grana tretiran je i u okviru opštih pregleda ekonomske istorije Crne Gore.² Na osnovu sadržaja i hronološkog određenja ovih radova, uočava se da su samo djelimično izučavane privredne djelatnosti u Crnoj Gori poslije 1945. godine (socijalistička epoha), iako je njen ekonomski preobražaj tada najintenzivniji, a napredak najveći. Od posebnog bi značaja bilo da za period nakon 1945. godine postoje radovi o razvoju poljoprivrede i industrije, koje su ponajviše uticale na ekonomiju crnogorskog društva i njegov život u cjelini. Naročito je važno poslije 1945. godine istraživati razvoj industrije, jer ona tada izrasta u dominantnu crnogorsku privrednu granu, koja ima i najveći uticaj na društveni preobražaj Crne Gore, promjene u načinu života, urbanizaciju i, u krajnjem, na promjene društvenih struktura. Razvoj industrije stvorio je mogućnost najveće migracije selo - grad u crnogorskoj istoriji, ali je bio i jedan od faktora koji je imao velikog uticaja na dinamični razvoj drugih privrednih grana (posebno energetike), nastanak i razvoj mnogih društvenih institucija, izgradnju saobraćajne infrastrukture, formiranje stručnog kadra i tehničke inteligencije. O veličini uticaja koji je industrija imala na preobražaj Crne Gore ukazuje podatak da je od 1947. do 1978. godine industrijska proizvodnja uvećana za 29 puta,

Papović, *Sto godina crnogorske elektroprivrede*, Nikšić, 2010; R. Vukčević, „Prilog proučavanju organizacije ribarske privrede Crne Gore“, *Poljoprivreda i šumarstvo*, 2, 1966; B. Marović, „Razvoj šumarstva i drvne industrije u Crnoj Gori 1945-1956“, *Acta historico – oeconomica Yugoslaviae*, 10, 1983; N. Perošević, „Razvoj industrije piva u Nikšiću (1896-1956)“, *Istorijski zapisi*, 1-4, 2005.

² B. Marović, *Ekonomska istorija Crne Gore*, knj. 1, Podgorica, 2006; B. Marović, *Ekonomska istorija Crne Gore*, knj. 2, Podgorica, 2008; S. Medenica, *Privredni razvitak Crne Gore 1918-1941*, Titograd, 1959; M. Cemović, *Samoupravni socijalistički razvoj Crne Gore*, Titograd, 1981; B. Marović, *Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945-1953*, Titograd, 1987.

dok je učešće industrije u društvenom proizvodu Crne Gore povećano sa 4,9% u 1947. godini, na 34,7% trideset godina kasnije.³ O rezultatima industrijskog razvoja svjedoče i podaci da je 1945. godine u Crnoj Gori bilo manje od trideset industrijskih preduzeća, sa nekoliko stotina radnika, a 1980. godine – 199 preduzeća sa 36.500 radnika, od ukupno 103.000 zaposlenih u privredi.⁴ O ovom velikom preobražaju u ekonomskom životu Crne Gore, odnosno, procesu njene industrijalizacije, moguće je napisati istraživačku studiju, koja bi pokazala na koji je način ovaj preobražaj ostvaren i koje su bile njegove posljedice na život crnogorskog društva i proces njegove emancipacije.

Upravo na početku ovog istraživačkog zanimanja, nalazi se razdoblje od 1945. do 1947. godine, u kome su obnovljena industrijska postrojenja, analizirane mogućnosti za industrijsku izgradnju i u kome je napravljen prvi plan njenog petogodišnjeg razvoja. U ovom periodu stvorena je osnova sa koje je krenuo intenzivniji proces industrijalizacije, a sa njim i najveće transformacije u društvenom životu Crne Gore. Zbog toga se ovaj članak odnosi na stanje industrije u Crnoj Gori od 1945. do 1947. godine, a to je razdoblje koje je nova vlast proglasila periodom obnove zemlje od posljedica rata. Članak je uglavnom pisan na osnovu nekorišćene arhivske građe državnih institucija, koje su bile zadužene za industrijsku djelatnost u Crnoj Gori, i predstavlja prvi rad u crnogorskoj istoriografiji koji je posvećen ovoj temi.

Industrijski potencijali na teritoriji današnje Crne Gore, i prije i poslije Drugog svjetskog rata, bili su skromni. Ova proizvodna grana počela je da se neznatno razvija posljednjih decenija XIX vijeka. Prvi pomen fabrike na prostoru Crne Gore, potiče iz 1834. godine i odnosi se na manufakturu za izradu crijepa i cigle

³ M. Cemović, *Samoupravni socijalistički razvoj Crne Gore*, Titograd, 1981, 31.

⁴ *Statistički godišnjak Jugoslavije za 1982. godinu*, Beograd, 1982, 514.

u Krtolama, nedaleko od Kotora. Ovaj prostor tada je bio u sastavu Austrije (od 1867. Austrougarske). Prema evidenciji austrijskih vlasti, u Boki Kotorskoj je 1834. godine postojalo 135 manufakturnih radionica i jedna fabrika u Krtolima, iako bi se ona teško mogla smatrati fabrikom u savremenom značenju ove riječi.⁵ U nezavisnoj državi Crnoj Gori, prvi put je knjaz Danilo u razgovoru sa ruskim diplomatom Petkovićem, 1858. godine, pomenuo da razmišlja o osnivanju industrije, koja bi sa trgovinom i zemljoradnjom trebalo da bude jedno od „korisnih zanimanja mirnih građana“.⁶ Kako tvrdi ekonomski historičar M. Đurović, prvim industrijskim preduzećem u Knjaževini Crnoj Gori može se smatrati pilana u Rijeci Crnojevića, koja je osnovana 1873. godine. Zatim je 1885. otpočela s radom pilana u Gornjem Polju kod Nikšića, fabrika sapuna u Baru (1888), pivara „Onogošt“ u Nikšiću (1896), fabrika sapuna i svijeća u Baru (1902), parni mlinovi na Cetinju i Ulcinju (1903), fabrika za preradu duvana u Podgorici (1904), fabrika tjestenine na Cetinju, parni mlin u Grahovu (1905), štamparije u Nikšiću i Podgorici (1906), zatim od 1910. još jedna pivara u Nikšiću, fabrika za preradu vune i izradu vojničkih uniformi u Danilovgradu, električna centrala na Cetinju i dvije parne pilane između Podgorice i Lijeve Rijeke, električna centrala u Baru (1913)...⁷ Industrijska postrojenja postojala su i na crnogorskoj teritoriji pod austrougarskom vlašću: remontni zavod u Tivtu (1889), fabrika za preradu ribe u Bijeloj (1907), ciglane u Krtolama i „Račica“ kod Tivta, štamparija u Kotoru (1908).⁸ Na

⁵ S. Mijušković, „Manufakture u Boki Kotorskoj 1834. godine“, *Istorijski zapisi*, 1-2, 1956, 327.

⁶ R. Jovanović, *Crna Gora i velike sile 1856-1860*, Titograd, 1983, 186.

⁷ M. Đurović, *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka*, Cetinje, 1958, 46, 116-119, 219-227.

⁸ M. Petranović, „Razvoj industrije u priobalnom području Crne Gore do drugog svjetskog rata“, *Istorijski zapisi*, 3, 1968, 455-466; B. Marović,

teritoriji Crne Gore koja je do 1913. godine bila pod osmankom vlašću (Polimlje, Zatarje), radila je od 1889. godine pivara u Pljevljima, a od 1900. godine još i pilana, mlin i ciglana.⁹ Prema procjeni iz 1938. godine, u Kraljevini Crnoj Gori je prije 1918. radilo deset industrijskih preduzeća, sa 168 radnih mjesta i sa 615 KS pogona. Poređenja radi, u isto vrijeme Hrvatska ima 629 industrijskih preduzeća, sa oko 43.000 radnih mjesta i 290.000 KS pogona, a Srbija 290 preduzeća, oko 30.000 radnih mjesta i pogona od 67.000 KS.¹⁰ Crna Gora je tada imala i 0,6 radnih mjesta na hiljadu stanovnika.¹¹

Razvoj industrije na teritoriji Crne Gore nastavlja se poslije 1918. godine, kada Crna Gora postaje dio jugoslovenske države, iako razvoj nije bio naročito intenzivan, niti je svojim efektima znatnije uticao na promjene ekonomskih prilika. Takođe, razvoj industrije u Crnoj Gori nije bio rezultat državnog plana ili intervencionizma, već više privatne inicijative. Do ulaska Jugoslavije u Drugi svjetski rat (1941) izgrađeno je na prostoru današnje Crne Gore desetak fabrika i gotovo isto toliko električnih centrala. Prema sistematizaciji koju je napravio S. Medenica, od većih industrijskih postrojenja napravljeno je brodogradilište u Bijeloj (1919), tekstilna radionica u Tivtu (1924), pilana u Risnu (1929), koja je dnevno mogla da preradi 150 metara kubnih građe. Pilana je postojala i na Tari, kapaciteta 10.000 metara kubnih godišnje, iako je proizvodila oko 1.500, a uz nju je 1926. podignuta i fabrika namještaja. Parna pilana je podignuta 1926. i u Mateševu, ali je naredne godine izgorjela. Pilane su podignute 1925. u Pješčanici (Kolašin) i 1926. u Bijelom Potoku kod Mateševa, 1934. u Rožajama, 1936. u

Ekonomika istorija Crne Gore, Podgorica, 2006, 231-232, 440-454.

⁹ B. Peruničić, „Izvještaj o stanju u okrugu pljevaljskom 1913. godine“, *Istorijski zapisi*, 3-4, 1962, 524-525.

¹⁰ *Ekonomika industrije FNRJ*, Beograd, 1953, 107.

¹¹ *Ekonomika industrije FNRJ*, Beograd, 1953, 108.

Nikšiću i Kolašinu. Od 1927. radi uljara u Starom Baru, koja je dnevno proizvodila oko 5 tona ulja i prerađivala oko 10 tona maslinove komine. Dvadesetih godina XX vijeka izgrađena je i fabrika za preradu riblje krljušti na Rijeci Crnojevića, fabrika za konzerviranje ribe u Bijeloj, fabrika za konzerviranje voća u Đenovićima, fabrika leda u Kotoru, radionica za izradu pokućstva u Škaljarima (1930), a 1934. godine završena je izgradnja solane u Ulcinju, kapaciteta do 35.000 tona soli godišnje. U Krtolima i Tivtu otprije su radile ciglane, dok je u Kotoru od 1926. godine radila fabrika sapuna „Rivijera“, koja je proizvodila oko 400 tona sapuna. Od 1931. u Nikšiću ponovo radi pivara „Trebjesa“. Radilo je 1931. godine i 11 električnih centrala, a osam godina kasnije bilo ih je osam. Pored ovih industrijskih preduzeća, bilo je manjih pogona i radionica. Prema statistici, od početka XX vijeka do 1918. godine u Crnoj Gori je podignuto osam industrijskih pogona, od 1919. do 1928. sedam, od 1929. do 1938. godine pet, a do početka rata (1941) još dva. Ukupno su od 1900. do početka rata (1941) izgrađena 22 industrijska preduzeća, u kojima su posao našla 292 radnika.¹² Postoji i podatak da je u Crnoj Gori od 1918. do 1938. godine izgrađeno 12 industrijskih preduzeća, sa 124 radna mjesta, što je bilo povećanje u odnosu na vrijeme prije 1918. za 46%.¹³ Prema podacima iz 1931. godine, na području Podgoričke privredne komore, koja je obuhvatala osam srezova Zetske banovine (andrijevački, barski, danilovgradski kolašinski, nikšićki, podgorički, šavnički, cetinjski), registrovane su četiri parne pilane i dvanaest na vodeni pogon, jedna fabrika namještaja, fabrika sapuna, jedna uljara, pivara „Trebjesa“ i dvije fabrike za preradu ribe.¹⁴ U literaturi se pominju statistički

¹² S. Medenica, *Privredni razvitak Crne Gore 1918-1941*, Titograd, 1959, 114-117.

¹³ *Ekonomika industrije FNRJ*, Beograd, 1953, 111-112.

¹⁴ B. Radović, *Privredne prilike na području Podgoričke komore (1931)*;

podaci iz 1939. godine, prema kojima su u Crnoj Gori radila 24 industrijska preduzeća, od kojih se jedno bavilo proizvodnjom nemetala, dva – građevinskog materijala, pet – preradom drveta, jedno – hemijskom proizvodnjom, šest – prehrambenom, a devet preduzeća je proizvodilo električnu struju. Prema podacima iz 1939. godine, godišnju industrijsku proizvodnju činili su ovi proizvodi: 932 mwh električne energije, 13.930 tona morske soli, 411 tona sapuna, 4,6 miliona komada cigli, 1,6 miliona crijepa, 29.500 metara kubnih drvne građe, 140 tona jestivog ulja, 55 tona prerađene ribe, 3.762 hl piva, 950 tona fermentisanog duvana, kao i nešto više od stotinu komada garnitura namještaja.

Crnogorska industrija imala je asortiman od 15 proizvoda. U ovim industrijskim preduzećima radilo je oko tri stotine radnika. Ekonomski historičar S. Medenica kaže da je u Crnoj Gori na hiljadu stanovnika dolazilo 57 puta manje industrijskih radnika nego u Sloveniji, 29 puta manje nego u Hrvatskoj ili 16 puta manje nego u Srbiji. Kada je riječ o investicijama u industriju, Crna Gora je u odnosu na Sloveniju zaostajala 22 puta, u odnosu na Hrvatsku 14,5 puta i u odnosu na Srbiju deset puta, dok je na osnovu instalirane pogonske snage taj zaostatak u odnosu na ove pokrajine iznosio: 21,5 puta u odnosu na Sloveniju, 14,7 puta u odnosu na Hrvatsku i nešto više od šest puta u odnosu na Srbiju.¹⁵ U Crnoj Gori je 1939. godine na hiljadu stanovnika bio jedan radnik, dok je u Srbiji bilo 28, u Hrvatskoj 29.¹⁶

Neveliki industrijski kapaciteti, koji su tokom višedecenijskog razvoja stvoreni u Crnoj Gori, u velikoj mjeri su oštećeni ili uništeni tokom Drugog svjetskog rata (1941-1945). Prema

Vidjeti: B. Radović, *Privredne prilike u Crnoj Gori između dva svjetska rata*, Podgorica, 1994, 106.

¹⁵ S. Medenica, *Privredni razvitak Crne Gore 1918-1941*, Titograd, 1959, 118, 123.

¹⁶ *Drugi kongres Saveza komunista Crne Gore, Stenografske bilješke*, priredili B. Kovačević, S. Stanišić, M. Bakić, Titograd, 1990, 20.

zvaničnim podacima, tokom rata je uništeno 15 industrijskih zgrada, a oštećena su ili uništena postrojenja „Arsenala“ u Tivtu, „Rivijere“ u Kotoru, uljare u Baru, pivare u Nikšiću, kao i mnoge pilane i električne centrale.¹⁷ Nova vlast u Crnoj Gori, predočena Komunističkom partijom, desetak dana poslije oslobođenja donosi odluku o obnovi zemlje, pa time i odluku o obnovi industrijskih postrojenja. Da bi se pristupilo ovom poslu, neophodno je najprije bilo dobiti tačne podatke o stanju industrijskih objekata. Povjereništvo za trgovinu i industriju zbog toga je, januara 1945. godine, zatražilo od lokalnih organa vlasti podatke o industrijskim postrojenjima. U zahtjevu se traže podaci o nazivu, mjestu i vlasniku preduzeća, o stanju preduzeća (da li radi i ako ne radi zbog čega ne radi), koje mašine nedostaju da bi preduzeće radilo, koje su najvažnije mjere koje bi trebalo preduzeti da bi preduzeće radilo, odakle se snabdijeva sirovinama i koliko sirovina ima na raspolaganju, te ukoliko je preduzeće nerentabilno, da li ga je moguće preorjentisati na neku drugu vrstu industrije i koliko bi ova preorjentacija koštala. Nova vlast je tražila od lokalnih vlasti i da joj dostave procjenu da li u njihovom mjestu ima uslova za podizanje novih industrijskih postrojenja, za koju industrijsku granu ima uslova, odakle bi se mogle nabavljati sirovine za novu fabriku i da li ih ima u lokalnoj sredini...¹⁸ Aprila 1945. godine formirana je i prva crnogorska vlada, u okviru koje je bilo i ministarstvo industrije i rudarstva.¹⁹

Budući da je Crna Gora 1945. godine bila samo jedna od šest republika jugoslovenske federacije, te da je upravljanje državom

¹⁷ B. Kovačević, *Komunistička partija Crne Gore 1945–1952. godine*, Titograd, 1986, 34; *Prvi kongres Komunističke partije Crne Gore, Dokumenti*, priredili B. Kovačević i S. Stanišić, Titograd, 1988, 111–112.

¹⁸ *Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944–1945*, Zbirka dokumenata, priredio Z. Lakić, Titograd, 1975, 269–270.

¹⁹ *Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944–1945*, Zbirka dokumenata, priredio Z. Lakić, Titograd, 1975, 516–518.

bilo centralizovano, republička vlada i ministri imali su ograničene nadležnosti. Prema jugoslovenskom Ustavu iz 1946. godine, savezna ili centralna vlada je posredno ili neposredno upravljala svim republičkim vladama ili ministarstvima, i to na osnovu prava da odlučuje o njihovim planovima i budžetima. Ministri savezne vlade koji su rukovodili granama državne uprave koje ulaze u nadležnost Federacije, imali su ingerencije da posredno ili neposredno rukovode ministarstvima u republikama koje se bave djelatnošću od opštedržavnog značaja.²⁰ U takve djelatnosti spadala je i industrija. Prema tome, savezna vlada i savezno ministarstvo industrije odlučivalo je o planu razvoja i finansiranja industrije u Crnoj Gori, a crnogorsko ministarstvo industrije je podnosilo prijedloge i analize na osnovu kojih su se, eventualno, u Beogradu donosile odluke. Crnogorsko ministarstvo je samostalno jedino moglo da operativno rukovodi sprovođenjem uputstava, naredaba i planova, koje je za oblast industrije u Crnoj Gori donosila Savezna vlada. Dakle, crnogorsko ministarstvo industrije bilo je izvršilac, a ne kreator politike industrijskog razvoja u Crnoj Gori, s tim što je svojim prijedlozima i informacijama moglo uticati na donošenje odluka na saveznom nivou. Crnogorsko ministarstvo industrije i rudarstva je na osnovu odluke o uređenju ministarstva, podijeljeno na tri odjeljenja: Opšte odjeljenje, Industrijsko-zanatsko odjeljenje i Odjeljenje za rudarstvo. Svako odjeljenje dijelilo se na dva odsjeka. Industrijsko-zanatsko odjeljenje dijelilo se na odsjek za industriju i odsjek za zanatstvo. U djelokrugu Industrijskog odsjeka bilo je staranje o podizanju industrije i normiranju njenog rada, primjena zakona i uredbi iz ove oblasti, saradnja u izradi zakonskih prijedloga i uredba iz oblasti industrije, briga o stručnim organizacijama, saradnja sa odsjecima drugih ministarstava čije djelovanje utiče na industriju, staranje o svim industrijsko-tehničkim i tehnološkim pitanjima, vođenje

²⁰ Ustav FNRJ, Beograd, 1946, 21–22.

industrijskog katastra i statistike industrije, te sprovođenje nadzora nad industrijskim preduzećima.²¹

Nakon što su marta – aprila 1945. godine donesene odluke savezne i republičkih vlada o započinjanju obnove zemlje i saniranju privrednih objekata, prvi zadatak bio je da se napravi analiza stanja industrije. Posebno su takve informacije bile značajne za saveznu vladu, koja je trebalo da napravi akcioni i finansijski plan. Zbog toga je savezno ministarstvo od crnogorskog ministarstva industrije zatražilo podatke o stanju preduzeća iz ove privredne oblasti, kao i o industrijskim potencijalima Crne Gore. Odgovarajući na ovaj zahtjev, crnogorsko Ministarstvo industrije i rudarstva dostavilo je 23. maja 1945. godine izvještaj o stanju industrijskih postrojenja na teritoriji Crne Gore. Ovaj izvještaj prvi je pregled njenih industrijskih kapaciteta i stanja crnogorske industrije nakon rata.

U izvještaju se najprije daje pregled stanja električnih centrala. Konstatuje se da je prije rata postojalo nekoliko manjih električnih centrala na naftu i ugalj ili drvo, koje su jedva bile dovoljne da snabdiju gradove strujom za osvjetljenje. Neke od njih već imaju zastarjelu opremu, a mnoge su tokom rata oštećene ili uništene. Navodi se kao primjer električna centrala na Cetinju, koja radi više od 40 godina i čiji se radni vijek primakao kraju. Zbog slabih instalacija, gubici na mreži su veliki. Navodi se i da u srezu Cetinjskom postoje i ostaci hidrocentrale u Podgoru, koja je trebalo da obezbjeđuje struju za pumpe koje dopremaju vodu za Cetinje, ali i da opskrbljuje grad električnom enegrijom. Hidrocentrala je bila u nefunkcionalnom stanju. Ni u Podgorici nije radila predratna električna centrala. Umjesto nje, i od mašina koje nijesu uništene, napravljena je manja centrala, koja snabdijeva strujom državne institucije i jednu mehaničarsku radionicu.

²¹ Odluka ministra industrije i rudarstva Federalne Crne Gore, 24. 04. 1945, Državni arhiv Crne Gore (DACG), fond *Predsjedništvo Vlade Crne Gore* (PVCG), f. 1, br. 5.

Zastarjela je i nikšićka električna centrala, iako snabdijeva grad dovoljnom količinom struje. U Kolašinu je električna centrala uništena, dok je u Beranama osposobljena centrala koja snabdijeva strujom samo dio grada. U Rožaju radi mala hidrocentrala, koja proizvodi dovoljne količine struje, a hidrocentrala u Andrijevici obezbjeđuje struju za dio naselja. Predratna hidrocentrala u Murinu potpuno je uništena, a električna centrala u Baru porušena je tokom rata, ali je nakon oslobođenja grada jedan dio postrojenja popravljen. Ova centrala proizvodi struju samo za državne institucije, dok je grad bez struje. U Ulcinju postoji jedna termocentrala na naftu, koja je bila potpuno uništena, ali je djelimično osposobljena. Stanje električnih centrala jedino je zadovoljavajuće na prostoru Boke Kotorske. Električna postrojenja su tokom rata pretrpjela minimalnu štetu i brzo su dovedena u prvobitno stanje. Ipak, za sve električne centrale problem je nedostatak rezervnih djelova i materijala za održavanje postrojenja, kao i nedostatak vozila za prevoz goriva, budući da je za jednomjesečni rad centrala potrebno obezbijediti 75 tona nafte. Zatim se u izvještaju o stanju industrijskih postrojenja u Crnoj Gori navode podaci o stanju fabrika za preradu gline, odnosno, izradu crijepova i cigala. Tokom rata onesposobljena je fabrika „Račica“ u Tivtu, koja je poslije oslobođenja opravljena i osposobljena za proizvodnju, a njen dnevni kapacitet iznosi 20.000 cigala i 2-3.000 crijepova. U dodatnom izvještaju se navodi da fabrika radi 200 dana godišnje i da može proizvesti od 2,5 do 3 miliona opeka. Druga fabrika je u Krtolama (Boka Kotorska), kojoj za redovnu proizvodnju nedostaju samo transmissioni kaiševi, koji će uskoro biti nabavljeni. Glavni problem ove grane industrije je nedostatak goriva i maziva.²²

²² Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori, Ministarstvo industrije i rudarstva Federalne Crne Gore (MIRFCG) – Ministarstvu industrije Demokratske federativne Jugoslavije (MIDFJ), Odjeljenju za planove i koordinaciju, 23. 05. 1945, DACG, fond *Ministarstvo industrije i rudarstva* (MIR), f. 1.

U izvještaju crnogorskog ministarstva industrije navodi se i da na teritoriji Crne Gore postoji 12 motornih mlinova za žitarice – tri u Cetinju, tri u Podgorici, jedan u Danilovgradu, tri u Kotoru, dva u Herceg Novom. Mlinovi su na kraju rata uglavnom neispravni, ali su poslije oslobođenja u potpunosti opravljani. I za fabrike sapuna se kaže da su sasvim u funkciji. „Rivijera“ u Kotoru osposobljena je za proizvodnju sapuna za umivanje i pranje rublja, dok fabrika „Braća Marić“ u Baru proizvodi sapun za umivanje od maslinovog ulja i komine. Obje fabrike nabavljaju sirovine iz okolnih mjesta. Fabrikama nedostaju sirovine za ekstrakciju, a mjesečno troše oko 30 tona uglja i dvije tone nafte. Godišnja proizvodnja „Rivijere“, u kojoj je zaposleno 47 radnika, iznosi 80 vagona peraćeg sapuna i pet vagona toaletnog sapuna. Godine 1945. radile su i dvije fabrike namještaja, i to „Lada“ u Kotoru i fabrika braće Stijović na Jabuci (Kolašin). Fabrike su očuvane, ali nemaju dovoljno sirovina. U Ulcinju je redovno radila solana, koja tokom sezone proizvede oko 600 tona soli, a tokom ostatka godine oko 200 tona. Za rad solane mjesečno je potrebno 14 tona nafte. Za razliku od solane u Ulcinju, pivara „Trebjesa“ u Nikšiću nije radila 1945. godine. Dio postrojenja je tokom rata porušen, a mašine odnešene. U izvještaju se navodi da je fabrika uglavnom osposobljena za rad, ali nedostaju transmisioni kaiševi, aparat za odlivanje piva i sirovine (ječam i hmelj). Kada otpočne s radom, pivara može prozvesti do 20.000 hl, iako nikada nije proizvodila više od 5.000 hl. U sličnom stanju kao i pivara u Nikšiću, bile su pilane. U Crnoj Gori je 1945. godine bilo devet postrojenja za preradu drveta, i to: u Jabuci, Hanu Garančića, Mateševu, Nikšiću, Šavniku i Potpeću (Pljevlja). Većina pilana oštećena je ili uništena tokom rata, ali su za kratko vrijeme one osposobljene za rad. Za ove pilane potrebno je mjesečno 20 tona nafte i 20 tona benzina. Ali problem koji otežava njihovo funkcionisanje je nedostatak stručnih kadrova (inženjera,

elektrotehničara, mašinista).²³ Prema mišljenju crnogorskog ministra industrije, stanje u kome se nalaze industrijska preduzeća je takvo, da im se zbog nefunkcionalnosti ne mogu odrediti proizvodni zadaci i ciljevi. I tek kada se preduzeća vrate u pređašnje stanje, Ministarstvo će pristupiti određivanju proizvodnih zadataka.²⁴

Da bi savezno ministarstvo industrije imalo cjelovitu informaciju o stanju industrijskih postrojenja u Crnoj Gori, i da bi na osnovu ovih podataka moglo odrediti visinu novčane pomoći za obnovu, crnogorsko Ministarstvo industrije i rudarstva napravilo je sredinom 1945. godine i izvještaj sa podacima o finansijskoj šteti koju su pretrpjela industrijska postrojenja tokom rata, uzrocima zbog kojih neka od postrojenja ne rade i podatke o broju zaposlenih. Tako je u Podgoričkom srezu postojalo šest industrijskih preduzeća koja ne rade: tri električne centrale i tri tvornice sode i krakera. Gradska električna centrala pretrpjela je štetu od osam miliona predratnih dinara, električna centrala za potrebe fabrike duvana – 250.000 dinara, a treća električna centrala 800.000 dinara. Dvije centrale su potpuno uništene od bombardovanja, a treća djelimično. Od tri električne centrale samo su u jednoj zaposlena četiri radnika. Tri tvornice sode i krakera pretrpjele su štetu od 150.000 dinara i potpuno su uništene.

U Andrijevačkom srezu postoje tri električne centrale, od kojih jedna ne radi. U njima je zaposleno šest radnika, a šteta koju su pretrpjele tokom rata procijenjena je na 30.000 predratnih dinara. U srezu su radile dvije vunovlačare i dvije pilane, dok četiri pilane i tri strugare nijesu radile. Ukupno je u ovim postrojenjima radilo 35 radnika, a ratna šteta učinjena preduzećima procijenjena je na 4,5 miliona dinara.

²³ Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori, MIRFCG – MIDFJ, Odjeljenju za planove i koordinaciju, 23. 05. 1945, DACG, MIR, f. 1.

²⁴ V. Lazarević, ministar industrije i rudarstva Crne Gore – MIDFJ, 28. 05. 1945, DACG, MIR, f. 1.

U Cetinjskom srezu je zbog posljedica ratnih razaranja prestala s radom tvornica leda i ribljih konzervi, te jedna električna centrala. Ratna šteta procijenjena je na dva miliona predratnih dinara. Od posljedica ratnih razaranja, u Pljevaljskom srezu nijesu radile tri pilane, dok su u Šavničkom srezu prestale da rade dvije. Ukupna šteta učinjena industrijskim postrojenjima u ovim srezovima iznosila je oko milion dinara.

U Danilovgradskom srezu nije radila ciglana, jer je okupator zapalio zgradu i uništio mašine, a šteta je iznosila 150.000 dinara. U Nikšićkom srezu nijesu radile: fabrika piva „Trebjesa“, fabrika leda i tri pilane, koje je okupator uništio, a funkcionisale su vunovlačara i električna centrala sa sedam radnika. Ukupna šteta procijenjena je na oko 43 miliona predratnih dinara, od čega se najveća vrijednost ratne štete odnosila na pivaru (25 miliona) i pilanu „Ombla“ (15 miliona).

U Kolašinskom srezu nije radilo sedam strugarnica i pilana, te jedna fabrika namještaja, dok su redovnu proizvodnju imale vlačara, električna centrala i jedna strugara. Ratna šteta pričinjena industrijskim postrojenjima, procijenjena je na oko 19,2 miliona predratnih dinara. Najveća šteta pričinjena je električnoj centrali (11, 8 miliona) i jednoj od pilana (4,2 miliona), koje su stradale od bombardovanja.²⁵

Ministarstvo industrije i rudarstva napravilo je avgusta 1945. godine i popis najvažnijih materijalnih i tehničkih potreba crnogorskih industrijskih postrojenja. U izvještaju se konstatuje da u Crnoj Gori postoji osam fabrika („Rivijera“, fabrika sapuna, rafinerija ulja i glicerina u Kotoru, Solana u Ulcinju, Industrija maslinovog ulja u Baru, Prva bokeška glinena industrija u Krtolama, „Račica“, fabrika gline u Tivtu, pivara „Trebjesa“ u Nikšiću, fabrika sardina „Braća Mardešić“ u Bijelom, fabrika konzerviranog povrća braće Vojvodić u

²⁵ Popis Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, 1945, DACG, MIR, f. 1.

Denovićima), 26 motornih mlinova, 19 električnih centrala, 122 male uljare, te pilane i vunovlačare... Fabrika „Rivijera“ prevažodno ima potrebu za sirovinama koje se ne mogu nabaviti u Jugoslaviji (topljeni loj, kokosovo ulje, kalafonija), kao i za domaćim sirovinama (kaustična soda, denaturisana so). Ukoliko bi se fabrici obezbijedile sirovine, ona bi mogla proizvesti 37 vagona peraćeg sapuna, a zbog njihovog nedostatka ona proizvede 8-10 vagona. Probleme u radu zbog nedostatka sirovina imala je i uljara u Baru. Uljara je čak morala obustaviti rad zbog nedostatka trikleroletilena, hemikalije koja služi za ekstrahiranje maslinove komine, a nedostajalo je i pogonsko gorivo. Nedostatak sirovina i energenata takođe je ugrožavao i rad fabrika za preradu gline u Boki Kotorskoj. Pogonsko gorivo nedostajalo je i električnim centralama, a pored goriva, jednako je važno bilo obezbijediti pogonske kaiševe. Za razliku od postrojenja koja su radila uz velike nedostatke sirovina i goriva, pa time i sa smanjenim kapacitetom, pivara “Trebjesa” je i oktobra 1945. godine bila van pogona.²⁶

U izvještaju o stanju industrije u Crnoj Gori 1945. godine, navodi se da crnogorska vlada daje novčane pozajmice industrijskim preduzećima, jer bi bez njih proizvodnja bila nemoguća. Za takve potrebe Ministarstvo industrije traži kredit od centralne vlade od dva miliona dinara. Novac je tražen i za istražne radove i nabavku mašina za novu ciglanu u Lazinama, nedaleko od Danilovgrada (milion dinara). Nova fabrika, čija je gradnja odobrena jula 1945. godine, trebalo je dnevno da proizvodi 10.000 opeka i 3-5.000 cigala. Crnogorsko ministarstvo predlaže i da se razmotre prijedlozi za podizanje još nekoliko novih fabrika, i to: parnih pekara, fabrika za konzerviranje voća i povrća, fabriku obuće, fabriku za preradu milijeka, fabriku za preradu kože, fabriku za konzerviranje ribe, fabriku celuloze,

²⁶ Izvještaj MIRFCG, kraj 1945, DACG, MIR, f. 2.

fabriku za preradu maslina...²⁷ Crnogorsko ministarstvo industrije je saveznom ministarstvu dostavilo i spisak uvoznih sirovina koje su neophodne za industrijsku proizvodnju u narednoj godini. Prema popisu ministarstva, za redovnu industrijsku proizvodnju u 1946. godine, potrebno je uvesti sirovine i materijale, koji su uglavnom potrebni za industriju sapuna (200 vagona maslinovih komina, 60 vagona palminih koštica, 60 vagona topljenog loja, terpentin, kokosovo ulje, drveni ugljen...)²⁸

Da bi stanje u oblasti industrije bilo stalno praćeno i analizirano, crnogorsko ministarstvo industrije je od jula 1945. godine lokalnim vlastima nametnulo obavezu da svakog mjeseca dostavljaju izvještaj o stanju industrije u njihovoj sredini (srezu). Izvještaj je trebalo da sadrži podatke o stanju industrije, mjerama koje se preduzimaju da se industrijska postrojenja stave u funkciju, podatke o proizvodnji, materijalnim potrebama, stanju sirovina, stanju gotovih proizvoda, podatke o strukturi stručnog kadra i plan rada za naredni mjesec.²⁹

Crnogorsko ministarstvo industrije i rudarstva smatralo je da u Crnoj Gori ima uslova i za izgradnju novih industrijskih preduzeća, pa samo nekoliko mjeseci nakon oslobođenja traži od federalnog ministarstva odobrenje i pomoć za ovakve poduhvate. Najprije se traži novac za izgradnju četiri ciglane srednjeg kapaciteta (do 1.000 crijepova dnevno), koje bi bile podignute u Šavniku, Beranama, Bijelom Polju i Danilovgradu. Zatim se traži pomoć za instaliranje do 50 manjih električnih centrala, pomoć za kupovinu dvanaest mašina za preradu mliječnih proizvoda, oprema za dvije fabrike za konzerviranje voća (u Baru i Beranama), oprema za jednu manju fabriku za sušenje

²⁷ MIRFCG – Zemaljskoj komisiji za privrednu obnovu, 05. 08. 1945, DACG, MIR, f. 2.

²⁸ Izvještaj MIRFCG, kraj 1945, DACG, MIR, f. 2.

²⁹ MIRFCG – Sreskom narodnom odboru Andrijevića, 10. 07. 1945, DACG, MIR, f. 1.

ribe, mašine za obradu vune i mašine za dvije manje ili jednu veću fabriku za preradu kože.³⁰ Posljednjih mjeseci 1945. godine počelo se i sa izradom nekoliko elaborata o mogućnostima razvoja industrije u Crnoj Gori. Ovi elaborati dostavljani su saveznom ministarstvu industrije, koje je jedino moglo da ih odobri i bez čije se saglasnosti nije mogao dobiti novac iz budžeta za njihovu izgradnju.

Na osnovu procjene izdašnosti sirovinске baze, ali i potreba Crne Gore, crnogorsko Ministarstvo industrije i rudarstva, oktobra 1945. godine, obavještava federalno ministarstvo da bi naročitu pažnju trebalo posvetiti razvoju prehrambene industrije, jer je u Crnoj Gori stočarstvo dominantna privredna djelatnost. Konstatuje se da je prije rata ovaj proizvodni sektor zapostavljan, kao i da bi njegov razvoj trebalo započeti izgradnjom manjih pogona za preradu mlijeka i pravljenje sira. Zbog toga se od federalne vlade traži da im od ratnih reparacija obezbijedi nabavku 50 kompletnih mljekara, sa radionicama za izradu maslaca i sira, od kojih svaka dnevno može preraditi 600 litara mlijeka, odnosno, 150 sirana, koje prerađuju 200-300 litara mlijeka na sat. Crnogorsko ministarstvo je zatražilo i projekat za izgradnju moderne mljekare, po uzoru na takve fabrike u Švajcarskoj.³¹ Uz ovaj zahtjev dostavljeni su i podaci o proizvodnji mlijeka u Crnoj Gori. Navodi se da ukupna proizvodnja mlijeka iznosi 26 miliona litara, od čega se u domaćinstvima koristi oko 19 miliona. Za preradu, dakle, ostaje oko 6 miliona litara mlijeka, od čega se uglavnom prave sir i kajmak. Procjenjuje se da će za osam do deset godina proizvodnja mlijeka u Crnoj Gori iznositi oko 100 miliona litara, a da će se za industrijsku preradu koristiti oko 50 miliona. Od ove

³⁰ Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori, MIRFCG – MIDFJ, Odjeljenju za planove i koordinaciju, 04. 07. 1945, DACG, MIR, f. 1.

³¹ MIRFCG – MIDFJ, Odeljenju za prehrambenu industriju, 16. 10. 1945, DACG, MIR, f. 1.

količina, planira se da 20% bude upotrijebljeno za proizvodnju maslaca (400.000 kg), 20% za kajmak (500.000 kg) i 60% za masne sireve (4 miliona kg). Ostatak mlijeka nakon izrade kajmaka, mogao bi se preraditi u polumasn timer, tako da bi se dobilo oko 800.000 kg ovog proizvoda.³²

Kao jedna od grana industrije za čiji razvoj postoji opravdanje i uslovi, navodi se i industrija za preradu voća i povrća. Crnogorsko ministarstvo tražilo je da se na račun reparacija, Crnoj Gori dodijele postrojenja za dvije veće fabrike za preradu voća i povrća, 40 postrojenja za sušenje voća, jedno postrojenje za etivažu (sušenje i sterilizaciju) šljiva, šest pokretnih radionica za preradu voća i 40 aparata za izradu pekmeza, koji bi se mogli koristiti za privatne svrhe. Predlaže se i dodjela kredita privatnoj fabrici za konzerviranje povrća u Đenovićima, koja isključivo prerađuje paradajz, ali bi se mogla osposobiti i za preradu ostalih proizvoda. Prilikom obrazlaganja potraživanja, navodi se da je prije Drugog svjetskog rata (1939) u Crnoj Gori uzgajano povrće na 6.000 ha, a 1946. se planira uzgajanje povrća na 3.300 ha. Konačni plan je da se povrće uzgaja na oko 9.200 ha, od čega će se za privatne potrebe koristiti proizvodnja sa 6.200 ha, a prinos sa 3.000 ha može se koristiti za industrijsku preradu i konzervaciju. Predviđa se i prinos od gotovo 80.000 kvintala povrća, od čega najviše paradajza (36.000 kvintala) i kupusa (24.000 kvintala). Kao mjesta gdje postoje nabolji uslovi za izgradnju fabrike za preradu voća i povrća, navode se Virpazar i Bar.³³

Kada je riječ o kapacitetima za preradu mesa, Ministarstvo industrije smatra da u Crnoj Gori nema uslova za izgradnju mesne industrije, osim za jednu radionicu za izradu salame, ali

³² Elaborat „Industrija mlečnih proizvoda“, MIRFCG-MIDFJ, 16. 10. 1945, DACG, MIR, f, 1.

³³ MIRFCG-MIDFJ, Odjeljenju za prehrambenu industriju, 16. 10. 1945, DACG, MIR, f, 1.

ima uslova za podizanje fabrike za konzerviranje ribe, kako u primorju, tako i na Skadarskom jezeru. Potrebno je samo organizovati moderno ribarstvo, nabavkom motornih čamaca i opreme. Nakon što bi se osavremenio izlov ribe, bilo bi opravdano napraviti jednu modernu fabriku za njeno konzerviranje. Fabriku bi najbolje bilo podići u Baru. Njen kapacitet mogao bi biti dvije tone konzervirane ribe dnevno. Isto postrojenje, ali nešto manjeg kapaciteta, sa sušnicom za ukljeve, trebalo bi podići na obali Skadarskog jezera. Nedugo nakon ovog elaborata, komisija Ministarstva trgovine i snabdijevanja i Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore dodatno je analizirala mogućnosti za razvoj ribarstva. Na osnovu dužeg istraživanja Komisija konstatuje da postoje velike mogućnosti za razvoj ribarstva u Primorju, kao i na Skadarskom jezeru, te da do sada ovi potencijali nijesu u potrebnoj mjeri iskorišćavani. Količina ribe u moru i Skadarskom jezeru može predstavljati dovoljnu sirovinску osnovu za industrijsku proizvodnju. Da bi se ovi kapaciteti iskoristili i zadovoljile tržišne potrebe, neophodno je popraviti postrojenja fabrike za preradu ribe u Bijeloj, ali i podići još jednu u Petrovcu. Za opravku postrojenja fabrike u Bijeloj potrebno je oko 200.000 dinara, a njena dnevna proizvodnja iznosila bi do dvije tone ribe. Modernu fabriku za konzerviranje ribe trebalo bi izgraditi u Petrovcu, a njen minimalni kapacitet mogao bi biti od 4-5 tona konzervirane ribe dnevno. Fabrika bi mogla raditi tokom čitave godine, jer na ovom dijelu crnogorskog primorja gotovo tokom svih dvanaest mjeseci traje lovna sezona. Da bi se dobila još bolja sirovinска osnova za industriju prerade ribe, potrebno je modernizovati ribolov na Skadarskom jezeru, tako da bi samo godišnji ulov ukljeve iznosio do 75 vagona.³⁴ Prije nego što Crnoj Gori budu odobrena sredstva za razvoj i izgradnju industrijskih postrojenja

³⁴ Izvještaj Ministarstva industrije i rudarstva Federalne Crne Gore, 22. 12. 1945, DACG, PV, f. 7, br. 2.

za preradu ribe, crnogorsko ministarstvo je od federalne vlade zatražilo pomoć od milion dinara za modernizaciju privatne fabrike za konzerviranje ribe u Bijeloj.³⁵

Prema procjeni republičkog ministarstva industrije, u Crnoj Gori su postojali prirodni uslovi za unapređenje maslinarstva, a time i dovoljna sirovinaska baza za unapređenje industrije za preradu masline. Prema analizi koju je napravilo Odjeljenje za industriju i rude Barskog sreza, na teritoriji sreza postoji 45 uljara, od kojih je većina, ili njih 44, imala karakter porodične manufakture. Sve osim jedne, i to fabrike braće Marić, radile su samo u vrijeme berbe masline i isključivo su, mehaničkim putem, proizvodile ulje za ishranu (sirovo maslinovo ulje). Fabrika braće Marić („Industrija maslinovog ulja A.D. Bar“), koja je jedina imala karakter industrijskog preduzeća, radila je tokom čitave godine i proizvodila je sirovo i rafinisano ulje, kao i industrijsko ulje i sapune. Ona ima pogon za rafineriju i ekstrakciju sulforovog ulja, koje, kao sirovina, služi za industrijske potrebe. Rafinerija može za jedan dan preraditi 700 kg sirovog maslinovog ulja za jelo, kao i 7,5 tona komine od koje se dobija 600-700 kg sulforovog ulja. Sapunara fabrike braće Marić može dnevno proizvesti 600 kg sapuna za pranje, i to ukoliko ima talka, a ukoliko se za sapun koristi samo soda i sulforovo ulje, onda proizvede oko 400 kg.³⁶ Crnogorsko ministarstvo industrije je oktobra 1945. godine, nakon analize stanja zasada maslina i njihovih potencijala, predložilo federalnom ministarstvu industrije da se u Crnoj Gori napravi moderna fabrika za preradu maslinovog ulja, koja bi imala kapacitet prerade 500-1.000 vagona. Ovu fabriku trebalo bi podići u Baru, budući da je uljara braće Marić ocijenjena kao zastarjela. U okviru fabrike

³⁵ MIRFCG-MIDFJ, Odjeljenju za prehrambenu industriju, 15. 10. 1945, DACG, MIR, f. 1.

³⁶ Narodni odbor Sreza Barskog – MIRFCG, 14. 05. 1945, DACG, MIR, f. 1.

predlaže se i izgradnja rafinerije za maslinovo ulje, sa dnevnim kapacitetom od 1.000 kg masline. Pored fabrike, trebalo bi izgraditi i tri uljare, koje bi isključivo proizvodile ulje za ishranu, kapaciteta prerade u vrijeme sezone do 50 vagona. Uz ovaj zahtjev federalnom ministarstvu, dostavljen je i elaborat o stanju maslinarstva u Crnoj Gori. U elaboratu se navodi da je maslinarstvo razvijeno, i to posebno u srezovima barskom i kotorskom, a nešto manje u podgoričkom. Prije rata bilo je u Crnoj Gori 494.312 stabala maslina, dok ih je nakon rata 335.744, što znači da je za vrijeme okupacije uništeno 158.568 stabala. Procjenjuje se da se od ploda jednog stabla može proizvesti 1,5 kg maslinovog ulja ili ukupno oko pola miliona kg, a da se ubere oko 2,5 miliona kg ploda. Kada je riječ o stanju industrijskih postrojenja, kaže se da ona nijesu pretrpjela veliku štetu u ratu, ali je ipak neophodno nabaviti nove mašine i obezbijediti sirovine za preradu maslinovog ulja. Posebno je modernizacija potrebna najvećoj fabrici za preradu maslina u Baru, čije su mašine bile zastarjele i kada je fabrika otpočela s radom. I ostala postrojenja za preradu ulja uglavom su radila na primitivan način. Od 122 uljare na teritoriji Crne Gore, 69 je radilo na ručni pogon, 30 na konjski, 19 na vodeni, jedna na parni (uljara braće Marić), a samo tri na motorni pogon. Sve uljare tokom osmočasovnog rada mogu samljeti 80.000 kg maslina.³⁷

Crnogorsko ministarstvo industrije je krajem 1945. godine napravilo i izvještaj o stanju saobraćajne infrastrukture u Crnoj Gori, koja je smatrana jednim od važnih faktora za razvoj industrije. U izvještaju se kaže da se industrija u Crnoj Gori ne može razvijati bez poboljšanja saobraćajnih prilika, a one nijesu dobre. Na prostoru Crne Gore postoje tri željezničke pruge, od kojih dvije imaju lokalni značaj, a za industriju nemaju gotovo

³⁷ MIRFCG – MIDFJ, Odeljenju za prehrambenu industriju, 14. 10. 1945, DACG, MIR, f. 2.

nikakav. Zbog toga bi bilo potrebno planirati izgradnju pruge koja bi povezala željeznice Srbije i Makedonije sa Crnom Gorom, i to preko Novopazarskog sandžaka i Kosova. Ni pomorski saobraćaj nema veći značaj za industriju Crne Gore. A što se tiče avionskog saobraćaja, avio-linije su korišćene za prevoz materijala i alata za potrebe industrije, ali ne u mjeri koja bi se mogla smatrati zadovoljavajućom. Zato su za crnogorska industrijska preduzeća, od najvećeg značaja dobri putevi i dovoljan broj kamiona, jer se oni uglavnom koriste za dopremanje sirovina i drugog materijala. Ali, sve do kraja 1945. godine industrijska preduzeća nijesu raspolagala ni jednim kamionom. Tek je krajem godine savezno Ministarstvo industrije dodijelilo Crnoj Gori četiri kamiona, nosivosti tri tone. Potrebe industrijskih preduzeća za prevoznim sredstvima bile su mnogo veće i zahtijevale su 15 kamiona za prevoz materijala i sirovina.³⁸

Ministarstvo industrije i rudarstva je analiziralo i stanje šumske građe u Crnoj Gori, kao sirovinske baze crnogorskih pilana. Na osnovu terenskog ispitivanja, stručna komisija je 1946. godine utvrdila da u Crnoj Gori ima 50.711 ha površine pod šumom, pogodne za industrijsku preradu. Na ovom prostoru ukupna masa bukove i četinarske šume iznosi 6,4 miliona metara kubnih, od čega sječivna masa iznosi 3,3 miliona metara kubnih.³⁹ Od raspoložive sječivne količine, trećina se prerađuje van Crne Gore. Da bi se ovaj sirovinski potencijal u potpunosti iskoristio, neophodno je reorganizovati drvenu industriju, i to tako što bi se neke pilane integrisale u jedno preduzeće, formirale nove, a neke zatvorile. Zato se predlaže spajanje dvije pilane u Mateševu u jednu, i ukidanje dvije od tri pilane u

³⁸ Izvještaj MIR Narodne Republike Crne Gore (NRCG), decembar 1945, DACG, MIR, f. 2.

³⁹ Pregled drvnih masa važnijih područja za iskorišćavanje na teritoriji Narodne Republike Crne Gore, 04. 07. 1946, DACG, MIR, f. 4.

Potpeću. Riječ je o pogonima koji su nerentabilni i koji imaju dotrajalu opremu. Planirano je i potpuno renoviranje pilane „Grebice“ u Nikšiću. S obzirom na količinu šumske građe, ne preporučuje se povećanje kapaciteta prerade, već jedino modernizacija postrojenja, kako bi se smanjili veliki proizvodni troškovi.⁴⁰

U Crnoj Gori su već krajem 1945. godine planirali i razvoj aluminijske industrije, s obzirom da su postojala velika nalazišta boksita i dobri uslovi za njegovu eksploataciju. Prema procjeni Ministarstva industrije i rudarstva, u Crnoj Gori se nalazi oko 120 miliona tona bijelog i crvenog boksita, od čega bijelog oko 50 miliona tona, kojeg u Evropi, osim u Francuskoj, nigdje nema u dovoljnoj količini za eksploataciju. Nalazišta boksita su u srezovima: Barskom, Kotorskom, Hercegnovskom, Cetinjskom, Nikšićkom, Podgoričkom i Kolašinskom. Najveće zalihe su na lokacijama: Zagrad, Liverovići, Oblatno, Trebješka glavica, Škori vrh, Bajov do, Crvena kita, Boja, Trmanje, Pelinkovići, Kunje, Torin, Crni nugli, Carev most, Goštac, Pandurica, Mala kita. Na ovim lokacijama najveću količinu boksitne rude sadrže nalazišta Škori vrh, Crvena kita i Mala kita u srezu Nikšićkom, Crveni nugli iznad Risna, te Trmanje u srezu Kolašinskom. Ali, za eksploataciju ovih nalazišta potrebna su velika investiranja u izgradnju komunikacija, a ona iznose 5,9 miliona dinara, dok bi vađenje i ukrcaj jedne tone rude koštao oko 60 dinara. Od 120 miliona tona boksita, koji je lociran u Crnoj Gori, mogao bi se odmah eksploataciji samo jedan dio, i to na lokacijama koje se nalaze u blizini kolskih puteva i željezničke pruge Nikšić – Bileća. U izvještaju se pominju i postrojenja za preradu boksitne rude koja bi trebalo izgraditi, ali se ne navode detalji o cijeni koštanja ovih fabrika. Ipak, sa sigurnošću se tvrdi da nigdje u Jugoslaviji izgradnja postrojenja

⁴⁰ Zapisnik sa konferencije šumarskih stručnjaka, 04. 07. 1946, DACG, MIR, f. 4.

za preradu boksita ne bi bila isplativija, imajući u vidu količinu zaliha i njihovu prostornu koncentraciju. Zatim se kaže da u blizini nalazišta teku rijeke Tara i Zeta, koje bi se mogle lako iskoristiti za proizvodnju električne energije, koja je jeftinija za preradu boksita nego ugalj. Da bi se dobile dovoljne količine vode za hidrocentrale, predlaže se sprovođenje Tare u Moraču, kanalom dužine 8 km, kao i sprovođenje Zete kroz Planinicu, prema Glavi Zete, sa padom od 420 metara. Napokon, prerada boksita iz crnogorskih nalazišta bila bi jeftinija za 25-30% u odnosu na proces prerade u drugim zemljama, jer ruda boksita u Crnoj Gori ne sadrži komponente koje poskupljuju proces prerade.⁴¹

Prijedlozima iz Crne Gore za izgradnju novih industrijskih postrojenja, savezno ministarstvo je ozbiljno pristupalo, pa je u namjeri da utvrdi njihovu osnovanost i opravdanost, povremeno u ovu jugoslovensku republiku slalo stručnjake koji su trebalo da provjere navode crnogorskog ministarstva. U jednom od nekoliko obilazaka, federalno Ministarstvo industrije poslalo je oktobra 1945. stručnjaka da pregleda industrijska preduzeća u Boki Kotorskoj i da utvrdi njihovo stanje, materijalne potrebe, funkcionisanje i sposobnost za proizvodnju. Nakon direktnog uvida u stanje stvari, kao glavni problem navedena je nesposobnost i nestručnost lokalne vlasti da upravlja preduzećima, zbog čega se predlaže da se fabrike stave u nadležnost Ministarstva industrije i rudarstva. U nekim industrijskim preduzećima primjećeno je da se ne koriste proizvodne mogućnosti, a da su mašine i oprema ponegdje dotrajale i da su u lošem stanju. Posebno je ukazano na važnost redovne proizvodnje fabrika za proizvodnju cigle i crijepa u Tivtu i Krtolama, jer su njihovi proizvodi neophodni za obnovu zemlje. Zato se u izvještaju eksperta saveznog ministarstva predlaže da se izgradi još jedna

⁴¹ MIRFCG-MIDFJ, Odjeljenju za hemijsku industriju, 13. 11. 1945, DACG, MIR, f. 1.

fabrika opeke i crijepa u Danilovgradu, gdje postoji dovoljna sirovinaska baza za njen redovan rad.⁴²

Savezno ministarstvo industrije je razmatralo i prijedlog crnogorskog ministarstva o razvoju aluminijske industrije u Crnoj Gori. Iako su u Crnoj Gori tvrdili da imaju dovoljnu sirovinisku osnovu za razvoj ove industrijske grane, savezno ministarstvo industrije i rudarstva odbilo je crnogorski prijedlog, uz preporuku da se ovaj prijedlog aktualizuje tek nakon deset godina. Kasnije je čak istraživački institut u Zagrebu dao federalnom Ministarstvu preporuku da se ovoj rok produži na 15 godina. Zbog toga je crnogorski ministar industrije i rudarstva, Vladimir Lazarević, protestovao kod saveznog ministra industrije. Crnogorski ministar smatra da ovakva odluka nije opravdana, jer je na prostoru Crne Gore moguće stvoriti sve uslove za proizvodnju aluminijuma. On navodi da u Crnoj Gori postoje velika nalazišta crvenog i bijelog boksita (i to bijelog jedino u Crnoj Gori), te da je boksit izuzetnog kvaliteta, uglavnom iznad 55% korisne materije, što eksploataciju čini rentabilnom. Samo u okolini Nikšića postoje rezerve boksita koje mogu podmiriti potrebe proizvodnje za više od 60 godina, i to uz godišnju proizvodnju aluminijuma od 20.000 tona. Budući da je za proizvodnju aluminijuma potrebna velika količina električne energije, Crna Gora bi, kako smatra ministar industrije, za 4-5 godina mogla napraviti hidrocentrale koje bi obezbijedile dovoljne količine struje. Jedna hidrocentrala mogla bi se napraviti prevođenjem vode Tare u Moraču, a druga sprovođenjem rijeke Zete kroz Planinicu. Sve to ide u prilog njegovom mišljenju da Crna Gora ima mnogo bolje prirodne uslove za razvoj aluminijske industrije, nego Slovenija, Hrvatska ili Bosna i Hercegovina. Odlukom da se izgradnja ovih postojenja odloži za 10-15 godina, odlaže se i iskorišćavanje

⁴² N. Resanović, referent MIRFCG – MIRFCG, 30. 10. 1945, DACG, MIR, f. 2.

velikih količina boksita i usporava ekonomski razvoj Crne Gore.⁴³

Saveznom ministru industrije i rudarstva ministar Lazarević se ponovo obraća krajem 1946. godine, opet u znak protesta što se ne poklanja dovoljna pažnja crnogorskim zahtjevima za podizanje industrijskih postojenja, odnosno, što se stavlja moratorijum od devet godina na izgradnju električnih centrala na prostoru Crne Gore i što se, uprkos njegovom obrazloženju, odbija zahtjev da se u Crnoj Gori izgrade postrojenja aluminijske industrije. On, uprkos tome, smatra da u Crnoj Gori postoje svi uslovi za izgradnju hidrocentrala i podizanje fabrike za proizvodnju aluminijuma. U prilog svom stavu, ponavlja argumentaciju da Crna Gora obiluje naslagama bijelih i crvenih boksita, koje se nalaze u blizini saobraćajnica. Štoviše, ona posjeduje 46,7% cjelokupnih zaliha ove rude u Jugoslaviji ili 111,8 miliona tona. Pored zaliha boksita, ona ima sve prirodne uslove za izgradnju velikih hidrocentrala. Jednu veliku hidrocentralu moguće je podići na rijeci Morači, nakon što izvrši prevođenje vode rijeke Tare u Moraču, a drugu na rijeci Zeti, nakon što se vode Nikšićkog polja kaptiraju i sprovedu tunelom kroz Planinicu. Pored ove dvije velike hidrocentrale, postoje svi neophodni uslovi da se u Pljevljima podigne električna centrala na čvrsto gorivo, jer samo u jednom dijelu rudarskog basena u ovom kraju, postoje zalihe od 20 miliona tona uglja. Sve su to preduslovi za podizanje aluminijske industrije u Crnoj Gori, čime bi bili iskorišćeni njeni najvažniji prirodni potencijali. Ministar Lazarević smatra da savezna komisija, koja je pravila industrijski plan, nije uzela u obzir ova prirodna bogatstva Crne Gore, ali ni njene razvojne potrebe. Zbog toga od saveznog ministra industrije traži da se dopuni industrijski plan i da se u Crnoj Gori planira izgradnja hidrocentrale kod Kolašina, nakon

⁴³ V. Lazarević, ministar industrije i rudarstva NR Crne Gore – ministru industrije FNRJ, 03. 05. 1946, DACG, MIR, f. 2.

prevođenja voda Tare i Moraču, kao i izgradnja kalorične centrale u Pljevljima. Time bi se, smatra Lazarević, stvorili uslovi za izgradnju aluminijske industrije u Crnoj Gori. Pored ekonomske opravdanosti, crnogorski ministar je reviziju industrijskog plana tretirao i kao važno političko pitanje. Naime, podizanjem industrije i velikih enegretskih kapaciteta u Crnoj Gori, stvorili bi se uslovi da se ona ubrzano razvija, čime bi se, na izvjestan način, ispravila nepravda koja je Crnoj Gori učinjena u Kraljevini Jugoslaviji, odbijanjem da se ona privredno unapređuje. Takođe, Crna Gora i žrtvama koje je podnijela u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, zaslužuje da se njeni zahtjevi i potrebe uvažavaju.⁴⁴

Negativno mišljenje saveznog ministarstva industrije o mogućnostima Crne Gore da razvija industriju za preradu ruda, nije uticalo na odustajanje od ovih planova. Smatralo se da Crna Gora ipak ima izdašnu sirovinsku bazu za razvoj ove industrijske grane, te da istraživanjima treba potvrditi takvu stručnu procjenu. Kada je savezno ministarstvo sredinom 1946. godine tražilo od crnogorskog ministarstva da dostavi podatke o planiranom razvoju ovog sektora industrije, odgovoreno je da Crna Gora nema kapaciteta za preradu ruda, niti može planirati njihovu izgradnju sve dok ne stvori saobraćajnu infrastrukturu i dovoljne količine električne energije. Ali, ona raspolaže rudnim bogatstvom koje predstavlja dobru sirovinsku bazu za njen razvoj.⁴⁵ Zato je krajem 1946. godine ministarstvo napravilo plan istraživanja ruda za narednih dvanaest mjeseci, u kome je najveća pažnja posvećena istraživanju nalazišta bijelog i crvenog boksita. Predviđeno je da se obave istraživanja na četiri lokacije, za koje se pretpostavlja da imaju rudu bijelog boksita,

⁴⁴ V. Lazarević, ministar industrije i rudarstva NRCG – B. Kidriču, ministru industrije FNRJ, koncept pisma, 08. 11. 1946, DACG, MIR, f. 4.

⁴⁵ L. Radević, pomoćnik ministra industrije i rudarstva NRCG – Ministarstvu industrije FNRJ, 04. 07. 1946, DACG, MIR, f. 4.

i pet lokacija gdje bi se mogao naći crveni boksit. Postojale su indicije i da u okolini Berana, Ulcinja i Podgorice postoje naslage uglja, zbog čega je predloženo da se obave početna istraživanja. Predlagalo se i da se u Bukoviku (Crmnica) i Buljarici obave istrživanja, jer je bilo nalaza koji ukazuju na postojanje nafte i gasa. No, ubrzo se pokazalo da nije realno očekivati da ovdje postoje velika nalazišta nafte, već se na osnovu predašnjih istraživanja pretpostavljalo da na ovim mjestima nafta samo protiče prema Albaniji. Što se tiče drugih nalazišta, bilo je geoloških uzoraka u okolini Ulcinja koji su ukazivali na pojavu asfalta, a oko Murine, Brezovice, Gusinja i Konjuha, na naslage pirita. U srezu kolašinskom, oko sela Ljuta, bilo je nalaza manganove rude, a željezne rude u srezu podgoričkom i barskom. Olovno-cinkove i srebrne rude bilo je u području Brskova, Šuplje Stijene i Konjuha. Za potpuno sprovođenje ovih istraživanja trebalo je potrošiti osam miliona dinara.⁴⁶

U skladu s planovima o razvoju industrijskih kapaciteta, crnogorska vlast je vodila računa i o školovanju kvalifikovanih radnika za industrijske poslove. Zbog toga su 1946. godine formirane niže i srednje stručne škole za potrebe industrije i građevinarstva. U Podgorici (Titogradu) formirana je Srednja tehnička škola sa četiri odsjeka (mašinski, arhitektonski, građevinski i elektrotehnički), ženske zanatske škole u Podgorici, Nikšiću, Pljevljima, Beranama, Bijelom Polju i Kolašinu, Pletarska škola u Beranama, Rezbarska škola u Kolašinu, te stručne škole za industriju i zanatstvo u Podgorici, Nikšiću, Pljevljima i Beranama. Većina škola radila je tokom 1947. godine u lošim uslovima, a ni jedna nije imala sopstvenu zgradu. Ni jedna stručna škola nije imala zaposlenog profesora, već su angažovani honorarni nastavnici, koji su često bili nestručni, a mnogi od njih i nedovoljno posvećeni poslu. Škole

⁴⁶ Plan rada Odjela za rudarstvo za 1947. godinu, 09. 11. 1946, DACG, MIR, f. 9.

su bile slabo opremljene nastavnim sredstvima, posebno za praktičnu nastavu. Od ovih škola, najviše učenika imala je Srednja tehnička škola u Podgorici (oko 150), dok je većina ostalih imala od 30 do 50 učenika. Škole su upisivane nakon završetka četvororazrednog školovanja.⁴⁷

Iako je tokom prvih poslijeratnih godina glavni zadatak vlasti bila obnova privrednih kapaciteta, početkom 1946. razmišljalo se i o podizanju novih fabrika. Na sjednici Privrednog savjeta Crne Gore, marta 1946. godine, saopšteno je da se će se tokom godine obaviti pripremni radovi za podizanje fabrike cementa u Nikšiću, sušionicu ribe na Skadarskom jezeru, fabrike za preradu kože i predionicu tekstila u Podgorici.⁴⁸ Takvi planovi nijesu bili realni, jer je obnova i modernizacija predratnih industrijskih postrojenja bila samo djelimično završena. Godinu nakon oslobođenja nijesu bile osposobljene za proizvodnju tri predratne fabrike (fabrika za preradu ribe u Bijeloj, fabrika za preradu voća „Diva“ i pivara „Trebjesa“), koje su i dalje bile u fazi obnove, a redovna proizvodnja uspostavljena je u devet fabrika i 19 električnih centrala, koje od jula 1945. godine, odlukom Vlade Crne Gore, čine jedno privredno preduzeće („Federalno električno preduzeće“).⁴⁹ Do kraja 1946. godine izvršena je rekonstrukcija i modernizacija industrijskih postrojenja. Federalno električno preduzeće, koje je upravljalo električnim centralama, instaliralo je tokom 1946. godine novi agregat u električnoj centrali u Kolašinu i rekonstruisalo mrežu, dok je u Bijelom Polju i

⁴⁷ Izvještaj Komisije za pregled nižih i srednjih stručnih škola industrijskog i građevinskog tipa – Kontrolnoj komisiji NRCG, 22. 05. 1947, DACG, PV, f. 16, br. 44.

⁴⁸ Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta NR Crne Gore, 15. 03. 1946, DACG, MIR, f. 3.

⁴⁹ Zapisnik sa sjednice Vlade od 17. jula 1945; *Zapisnici sjednica Vlade Narodne republike Crne Gore 1945-1951*, priredio J. Bojović, Podgorica, 1994, 52.

Danilovgradu, gdje prije rata nije bilo električne centrale, podiglo nove. Oštećena električna centrala u Beranama potpuno je obnovljena, a završena je i zgrada za električnu centralu u Gusinju. Manje hidrocentrale izgrađene su u Šavniku i Rijeci Crnojevića, a započeta je izgradnja hidrocentrale u Lijevoj Rijeci. Zatim su osposobljene pilane u Njegovuđi i Potpeću, a kupljene su nove mašine za pilanu u Nikšiću. U fabrici za preradu maslinovog ulja u Baru, izvršene su opravke zgrade i izgrađen je prilazni put. Opravljena su i postrojenja fabrike za konzerviranje ribe u Bijeloj, zgrada fabrike pokućstva u Kotoru i postrojenja fabrike leda u ovom gradu. Završene su i zgrade za nove ciglane u Danilovgradu, Beranama i Pljevljima. Naručeno je i postrojenje za fabriku leda u Podgorici, koja je trebalo da počne s radom 1947. godine. Pored ove fabrike, planirano je i podizanje fabrike za preradu žuke (žukve). Na osnovu državnog zajma opravljena je i pivara „Trebjesa“, koja je u drugoj polovini 1946. obnovila proizvodnju, ali je zbog nedostatka sirovina radila samo dva mjeseca.⁵⁰ Pokretanje proizvodnje u „Trebjesi“ bio je najzahtjevniji zadatak ministarstva u 1946. godini.⁵¹

⁵⁰ L. Radević, pomoćnik ministra industrije i rudarstva NR Crne Gore – Ministarstvu industrije FNRJ, 09. 11. 1946, DACG, f. 3.

⁵¹ Prema podacima koje je imalo Ministarstvo industrije i rudarstva, pivara „Trebjesa“ (osnovana, kako se kaže, 1910. godine) je akcionarsko društvo, koje je imalo devet članova Upravnog odbora i kapital od tri miliona dinara. Projektovani kapacitet proizvodnje je 20.000 hl piva godišnje, ali je prosječna proizvodnja oko 5.000 hl. Za mjesečnu proizvodnju pivari je potrebno 20 tona ječma i 350 kg hmelja. Pivara je imala 30 radnika i 3 namještenika, ali budući da ne radi od 1941. godine, trenutno u fabrici ima samo jedan zaposleni činovnik. Fabrika je u ratu oštećena, a šteta je procijenjena na 16,8 miliona dinara. Obnova fabrike započela je marta 1946. godine, a planirano je da se završi do kraja aprila. Fabrika raspolaže sa nešto više od 3 ha zemljišta i zgradama površine 1.600 kvadratnih metara. Vidjeti: Podaci o preduzeću Parna pivara „Trebjesa“, 08. 03. 1946, DACG, MIR, f. 3.

Ukupno su tokom 1946. izgrađene dvije pilane, podignute tri nove ciglane i sedam električnih centrala, a pokrenuta je proizvodnja u fabrici sapuna u Kotoru, pivari u Nikšiću, uljari u Baru, solani u Ulcinju, fabrici za preradu ribe u Bijeloj.⁵² Do sredine maja 1947. planirano je da otpočne proizvodnju i fabrika za preradu tjestenine u Podgorici, čiji su pogoni početkom godine već bili instalirani. Njena godišnja proizvodnja trebalo je da iznosi 112.500 kg raznih vrsta pašte.⁵³ U svim industrijskim preduzećima, prema podacima Ministarstva industrije, bilo je početkom 1946. godine 466 zaposlenih, od čega je, pored domaće radne snage, bilo 30 njemačkih zarobljenika. Najveći broj radnika imala je ciglana „Račica“ (147), zatim Federalno električno preduzeće (85), Glinena indistrija u Krtolama (84), „Rivijera“ (60), Centralna radionica u Podgorici (49), Industrija ulja u Baru (23) i fabrika pokućstva „Lada“ (18).⁵⁴

Ministarstvo industrije i rudarstva Crne Gore sumiralo je industrijsku proizvodnju u Crnoj Gori tokom 1946. godine, iskazujući njenu vrijednost u novcu i mjernim jedinicama. Za prvih šest mjeseci navedeni su ostvareni rezultati, a za drugu polovinu godine planirani. Ostvarena i planirana proizvodnja elektirčne energije u Crnoj Gori za 1946. godinu iznosila je 782.500 kWh, vrijednosti 7,3 miliona dinara. Hemijska industrija trebalo je 1946. godinu da završi sa proizvedenih 520.000 tona sapuna i sapunskog praška, vrijednosti 18,6 milona dinara. Vrijednost proizvodnje građevinske industije u Crnoj Gori tokom 1946. iznosila je 8,9 miliona dinara ili 4,6 miliona crijepa i cigle. Drvna industrija trebalo je do kraja 1946. godine da

⁵² *Prvi kongres Komunističke partije Crne Gore, Dokumenti*, priredili B. Kovačević i S. Stanišić, Titograd, 1988, 114-115.

⁵³ Izvještaj o pregledu rada industrijske, zanatske i građevinske djelatnosti u srezu titogradskom, 11. 05. 1947, DACG, PV, f. 16, br. 44.

⁵⁴ R. Vučinić, vd. načelnika Industrijskog odjeljenja MIRNRCG – Javnom tužiocu Crne Gore, 14. 04. 1946, DACG, MIR, f. 3.

proizvede robe u vrijednosti od 28 milona dinara ili 22.000 kubnih metara građe. Tokom 1946. godine prehrambena industrija proizvela je robu u vrijednosti od 6,5 miliona dinara ili 3.500 hl piva i 59.000 tona tehničkih ulja. Prema planu Ministarstva, u 1947. godine trebalo je povećati novčanu vrijednost proizvodnje električne energije za 1,89%, hemijske industrije za 1,82%, građevinske za 1,36%, drvne za 1,46% i prehrambene industrije za 3,71%. Planirano je i povećane količine proizvedene robe u 1947. godini: električne enegrije sa 782.500 na 1,02 miliona kWh, proizvoda hemijske industrije sa 520.000 tona na 1,24 miliona tona, proizvoda građevinske industrije sa 4,65 milona na 4,8 miliona komada crijepa i cigle, rezane građe sa 22.000 na 29.000 metara kubnih građe, a proizvoda prehrambene industrije sa 3.500 hl piva na 15.000 hl, tehničkih ulja na gotovo istom nivou kao i tokom 1946. (60). Planirana je i proizvodnja konzervirane ribe, koja u 1946. nije postojala.⁵⁵

Za proces razvoja industrije u Crnoj Gori i Jugoslaviji, od presudnog značaja bila je vlasnička transformacija preduzeća, donošenjem zakona kojim su sva privatna preduzeća postala državno vlasništvo. Najprije je krajem novembra 1944. godine AVNOJ donio odluku o oduzimanju imovine i privrednih preduzeća licima koja su saradivala sa okupatorom, i stavljanju njihove imovine pod nadzor države. Zatim je juna 1945. donijet Zakon o konfiskaciji imovine, kojim se privredna preduzeća čiji su vlasnici lica koja su saradivala sa okupatorom, oduzimaju u korist države ili se sekvestiraju (daju državi na čuvanje do donošenja konačne odluke). I konačno, decembra 1946. godine Narodna skupština FNRJ donosi Zakon o nacionalizaciji privrednih preduzeća, kojim sva privredna preduzeća opštedržavnog i republikanskog značaja prelaze u

⁵⁵ Izvještaj Ministarstva industrije i rudarstva NR Crne Gore, 25. 11. 1946, DACG, MIR, f. 3.

državno vlasništvo.⁵⁶ Donošenjem ovog zakona nova vlast u Jugoslaviji izvršila je ono što je smatrala svojim revolucionarnim ciljem – ukinula je privatno vlasništvo nad privrednim preduzećima, odnosno, ukinula je „kapitalističke odnose“.

Crnogorska vlada je na sjednicama u avgustu i decembru 1946. godine donijela odluke o proglašavanju privatnih preduzeća za državna (preduzeća republikanskog značaja).⁵⁷ I Narodna skupština Crne Gore je krajem 1946. godine donijela odluku da se industrijska preduzeća i manji proizvodni pogoni upišu kao vlasništvo Narodne republike Crne Gore. Ukupno je „preuzeto“ 28 preduzeća i pogona – od većih fabričkih postrojenja do porodičnih uljara, vinskih podruma, štamparija...⁵⁸ Do tada je državna uprava nad industrijskim preduzećima bila djelimična. Naime, pod sekvestar su stavljena industrijska preduzeća čiji su vlasnici, sudskom presudom, osuđeni kao saradnici okupatora. Naravno da je za sudsku presudu o „saradnji s okupatorom“ bilo dovoljno to što je fabrika radila tokom rata, bez obzira na političko opredjeljenje ili djelovanje njenog vlasnika. Krajem 1945. godine, presudom Vojnog suda u Sarajevu, četvorica braće Marić, vlasnici farbrike ulja u Baru i pilane „Han Garančića“, osuđeni su na višegodišnje kazne zatvora zbog djela protiv „naroda i države“, odnosno, zbog saradnje sa okupatorom. Rad njihove fabrike ulja u Baru tokom okupacije, kvalifikovan je kao saradnja s okupatorom. Vojni sud

⁵⁶ B. Petranović/ Č. Štrabac, *Istorija socijalističke Jugoslavije*, knj. 2, Dokumenti, Beograd, 1977, 136-137, 146.

⁵⁷ Zapisnik sa sjednice Vlade, 29. 08. 1946; *Zapisnici sjednika Vlade Narodne republike Crne Gore 1945-1951*, priredio J. Bojović, Podgorica, 1994, 118-119; Zapisnik sa sjednice Vlade, 02. 12. 1946; *Zapisnici sjednika Vlade Narodne republike Crne Gore 1945-1951*, priredio J. Bojović, Podgorica, 1994, 137.

⁵⁸ V. Lazarević, ministar industrije i rudarstva Vlade NR Crne Gore – Ministarstvu industrije FNRJ, 17. 12. 1946, DACG, MIR, f. 3.

je donio odluku i o konfiskaciji njihove imovine – „Industrije maslinovog ulja“ u Baru i pilane „Han Garančica“, sa svim pripadajućim zemljištem, inventarom i zalihama.⁵⁹ I Sreski sud u Nikšiću donio je februara 1946. godine rješenje kojim se pilana „Ombla“ u Nikšiću oduzima od njenih vlasnika i predaje u svojinu države.⁶⁰ Na osnovu optužbe za saradnju sa okupatorom, i Opštinski sud u Herceg Novom je marta 1946. godine donio rješenje da se fabrika za konzerviranje ribe u Bijeloj oduzima od vlasnika Josipa Mardesića, osuđenog državnog neprijatelja, i stavlja pod državnu kontrolu. Upravljanje fabrikom preuzelo je Ministarstvo industrije i rudarstva.⁶¹ I drugi vlasnici fabrika sudski su kvalifikovani kao saradnici okupatora, čime je ispunjen zakonski osnov da im se suspenduju vlasnička i upravljačka prava do donošenja zakona o potpunom državnom vlasništvu nad privrednim preduzećima. Ove odluke o konfiskaciji i sekvestiranju bile su, dakle, samo prelazna rješenja u sprovođenju podržavljenja privrede. Proceduralna postupnost je tokom 1945. godine bila neophodna zbog procesa međunarodnog priznanja nove vlasti u Jugoslaviji i formalnog odlučivanja o karakteru sistema vlasti (jednopartijski ili višepartijski).

Postupnost u preuzimanju vlasništva nad industrijskim preduzećima u Crnoj Gori, uočava se u izvještajima Ministarstva industrije i rudarstva. Prema statistici crnogorske vlasti, 43% od ukupnog broja industrijskih preduzeća u Crnoj Gori tokom 1945. godine, bilo je u državnom vlasništvu, dok je u privatnom bilo 40%, a pod privremenom upravom 17%.⁶² Tako su

⁵⁹ Rješenje Vojnog suda u Sarajevu, 29. 11. 1945, DACG, MIR, f. 4.

⁶⁰ Izvor iz rješenja o konfiskaciji imovine Đinovskog Leona i Leona ml., 20. 03. 1946, DACG, MIR, f. 6.

⁶¹ Rješenje ministra industrije i rudarstva NR Crne Gore, 08. 08. 1946, DACG, MIR, f. 4.

⁶² Prvi kongres Komunističke partije Crne Gore, Dokumenti, priredili B. Kovačević i S. Stanišić, Titograd, 1988, 114-115.

krajem 1945. godine pod kontrolom Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore bila samo četiri industrijska preduzeća sa 256 radnika: fabrika sapuna „Rivijera“ u Kotoru, „Prva bokeška glinena industrija u Krtolama“, fabrika crijepa i cigle „Račica“ u Tivtu i „Industrija maslinovog ulja u Baru“ (Starom Baru).⁶³ Avgusta 1946. godine u Crnoj Gori je prema zvaničnoj statistici bilo jedanaest industrijskih preduzeća u državnoj svojini ili pod sekvesturom, među koje se računa i „Barsko društvo“, koje nije industrijsko, već se bavilo transportom. Pod državnom upravom bila su preduzeća: Industrija maslinovog ulja u Baru, fabrika namještaja „Lada“ u Kotoru, fabrika sapuna „Rivijera“ u Kotoru, fabrika za konzerviranje ribe u Bijeloj, pilana „Treska“ u Rožajama, pilana „Ombla“ u Nikšiću, pilana „Njegovuđe“ u Šavniku, pilana „Han Garančića“ u Mateševu, pilana Jefta Đurovića u Mateševu i glinena industrija „Račica“ u Tivtu.⁶⁴ Pod kontrolom države (vlasništvo ili sekvestar) ubrzo je našla i parna pivara „Trebjesa“ u Nikšiću, fabrika namještaja u Podgorici, fabrika tjestenine u Podgorici, Federalno električno preduzeće u Podgorici, Centralna radionica u Podgorici i ciglane „Rudeš“ u Beranama, „Lazine“ u Danilovgradu i „Breznik“ u Pljevljima.⁶⁵ Na početku 1947. godine, u vlasništvu države bilo je trinaest industrijskih preduzeća: fabrike cigle i crijepa „Lazine“ (Danilovgrad), „Rudeš“ (Berane), „Breznik“ (Pljevlja), „Račica“ (Tivat), „Krtole“ (Radovići), fabrika sapuna „Rivijera“ (Kotor), Centralna radionica Podgorica, fabrike namještaja u Podgorici i Kotoru, fabrika maslinovog ulja u Baru, Federalno električno

⁶³ Spisak osoblja privrednih preduzeća koja su pod kontrolom Ministarstva industrije i rudarstva Federalne Crne Gore, 26. 11. 1945, DACG, MIR, f. 1.

⁶⁴ V. Lutovac, šef Odsjeka Predsjedništva Vlade NRCG – Ministarstvu industrije FNRJ, 12. 08. 1946, DACG, PV, f. 10, br. 556.

⁶⁵ Ministarstvo industrije i rudarstva NR Crne Gore – Uredništvu informativnog „Almanaha“ FNRJ, 27. 09. 1946, DACG, MIR, f. 4.

preduzeće, preduzeće za preradu drveta u Podgorici i fabrika konzervirane ribe u Bijeloj.⁶⁶

Od aprila 1947. godine nastupa nova faza u razvoju industrije u Crnoj Gori, ali i u razvoju cjelokupne crnogorske privrede. Tada se završava period privredne obnove i počinje period planske izgradnje. Aprila 1947. godine Narodna skupština FNRJ usvojila je Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ od 1947. do 1951. godine. U skladu sa saveznim zakonom, i crnogorska Skupština je jula 1947. godine usvojila Zakon o Petogodišnjem planu razvitka Narodne republike Crne Gore u godinama 1947–1951, čija se realizacija računa od 1. januara 1947. godine.

Pripremajući se za izradu ovog zakona, crnogorsko Ministarstvo industrije i rudarstva napravilo je krajem 1946. godine koncept petogodišnjeg plana razvoja industrije i rudarstva, kojim se za 1947. godinu predviđa izgradnja fabrike ribljih konzervi u Ulcinju, fabrika za preradu žuke u Kotoru, fabrika za preradu kože u Podgorici, fabrika aluminijskih boja u Nikšiću, sušionica za saragu (ukljevu) u Rijeci Crnojevića, fabrika za preradu voća u Beranama, rad na izgradnji četiri hidrocentrale: „Rijeka Crnojevića“, „Slap“, „Glava Zete“ i „Mušovića rijeka“, renoviranje fabrike za preradu maslinovog ulja u Baru i postavljanje linije za preradu južnog voća i povrća, izgradnja pogona drvne industrije u Podgorici. Planom za 1947. godinu predviđena je obnova, rekonstrukcija i racionalizacija ciglana u Danilovgradu, Pljevljima, Beranama, Krtolama i Tivtu, rekonstrukcija Centralne mašinske radionice u Podgorici, fabrike sapuna „Rivijera“ u Kotoru, fabrike namještaja u Podgorici, fabrike za konzerviranje ribe u Bijeloj i fabrike za izradu namještaja u Kotoru. Predviđeno je podizanje fabrike za izradu obuće, fabrike za proizvodnju industrijskih

⁶⁶ Tabela pregled državnih privrednih preduzeća republikanskog značaja Ministarstva industrije i rudarstva NR Crne Gore, DACG, MIR, f. 8.

boja, postrojenja za preradu mesa, fabrike za preradu rude, fabrike za proizvodnju cementa, radionice za izradu ćilima, fabrike papira, radionice za izradu rublja, fabrike za preradu riblje krljušti u vještački biser, izgradnja kombinata za drvenu industriju, fabrike za preradu mlijeka i jedne ciglane. Petogodišnjim planom razvoja industrije, predviđena je realizacija tzv. projekta Dešković-Pećinar, koji predviđa prebacivanje vode iz Tare u Moraču, čime bi se stvorili uslovi za izgradnju hidrocentrale. Pored ove, planirana je i izgradnja hidrocentrale na Limu. Za sva planirana fabrička postrojenja, u ministarstvu smatraju da Crna Gora posjeduje dovoljne količine sirovina, ali da je prije njihove izgradnje neophodno izvršiti elektrifikaciju i napraviti dobre komunikacije.⁶⁷ Planirana je tokom 1947. godine i izgradnja električnih centrala u Podgorici, Starom Baru, Žabljaku i Petrovcu, kao i rekonstrukcija nekoliko predratnih električnih centrala.⁶⁸

Za 1947. godinu Ministarstvo industrije i rudarstva napravilo je i plan proizvodnje industrijskih preduzeća u Crnoj Gori. Tako je za pivaru „Trebjesa“ planirano da proizvede 10.000 hl piva, preduzeće drvene prerade „Prediš“ u Podgorici da preradi 65.000 metara kubnih građe, Federalno električno preduzeće da proizvede 1,02 miliona kilovata, fabrika namještaja u Podgorici da isporuči tržištu 300 prozora, 70 vrata i 20 stolova, uljara u Baru 60.000 kg maslinovog ulja, fabrika sapuna „Rivijera“ u Kotoru 1000 tona sapuna za pranje, 180 tona sapunskog praška, 50 tona dječjeg sapuna, 10 tona sapuna za brijanje, fabrika namještaja u Kotoru da izradi 110 pisaćih stolova i 80 ormara, fabrika za konzerviranje ribe u Bijeloj da konzervira 100 tona sardina, glinena industrija u Tivtu da proizvede 3,3 miliona

⁶⁷ Perspektivni plan za pet godina za industriju i rudarstvo u NR Crnoj Gori, 28. 11. 1946, DACG, MIR, f. 4.

⁶⁸ Obrazloženje predloga za plan investicionih radova u 1947. godine, DACG, MIR, f. 6.

raznih tipova opeka, a ciglana u Krtolama 2,58 miliona raznih opeka.⁶⁹

Petogodišnjim planom razvoja narodne privrede Crne Gore predviđen je intenzivan industrijski razvoj, odnosno, razvoj novih grana industrije, izgradnja novih preduzeća na modernoj tehničkoj osnovi, rekonstrukcija starih i povećanje njihove ekonomičnosti i kapaciteta. Predviđa se i povećanje ukupne vrijednosti industrijske proizvodnje u Crnoj Gori. U 1946. godini vrijednost industrijske proizvodnje iznosila je 81,7 miliona dinara, a do 1951. godine trebalo je povećati na 856,6 miliona dinara ili za 1048%. Ili, ako je vrijednost industrijske proizvodnje po jednom stanovniku 1946. iznosila 22 dinara, u 1951. godini trebalo je da iznosi 2.175 dinara, što je povećanje za 962%. Udio industrijske proizvodnje u ukupnoj proizvodnji trebalo je povećati sa 12% u 1946. na 31% u 1951. godini.⁷⁰

Za period od 1947. do 1951. godine planirano je ulaganje u crnogorsku industriju od 948 miliona dinara, u elektroprivredu 680 i u rudarstvo 105 miliona dinara. Planirana je izgradnja električnih centrala koje će imati ukupnu snagu od 5.000 kW, kao i povećanje proizvodnje sa 750.000 kWh u 1946. na 12 miliona kWh u 1951. godini, tj. šesnaest puta. Planirano je i sprovođenje istražnih radova za utvrđivanje novih nalazišta uglja, te istraživanja zbog pronalaza olova, cinka i boksita, izgradnja fabrike vatrostalnog materijala, fabrike za proizvodnju motornih i automobilskih djelova, terpentina i kalofonija, boja, betonskih fabrikata, tekstila, proizvoda od kože, fabrika za preradu mesa i mlijeka, konzerviranog voća. Petogodišnjim planom utvrđeno je povećanje industrijske proizvodnje za svaku granu

⁶⁹ Izvještaj o reviziji planskih kalkulacija i finansijskih planova proizvodnih preduzeća, 18. 03. 1947, DACG, MIR, f. 9.

⁷⁰ Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ 1947-1951 i zakoni o Petogodišnjim planovima razvitka narodne privrede Narodnih republika, Beograd, 1947, 409-410.

industrije u Crnoj Gori. Proizvodnja uglja, koja je u 1946. godini iznosila 5.700 tona, trebalo je 1951. godine da bude 12.000 tona, što je povećanje za 211%. Hemijska industrija je u 1946. proizvela 632 tone sapuna i sapunskog praška, a 1951. godine predviđeno je da proizvede 1.000 tona, ili 159% više. Industrija građevinskog materijala proizvela je 1946. tri miliona komada cigle i 1,2 miliona crijepa, a 1951. predviđeno je da proizvede 18 miliona komada cigle i 10 miliona komada crijepa, što je povećanje od 600%, odnosno, 833%. Planom razvoja predviđeno je i da otpočne proizvodnja betonskih prefabrikata i kreča, kojih je u 1951. godini trebalo isporučiti tržištu u količinama od po 10.000 tona. Drvna industrija je trebalo da poveća proizvodnju rezane građe za 150%, da otpočne sa proizvodnjom građevinske stolarije (5.800 metara kubnih), kao i da poveća proizvodnju namještaja za 137%. Predviđeno je i podizanje tekstilne industrije, koja je 1951. trebalo da ima proizvodnju pamučne i kudeljne tkanine od 5,8 miliona metara, kao i industriju kože, koja je u 1951. godini tržištu trebalo da isporuči 600.000 fusi kože (fus = površina kvadrata čije stranice iznose 0,3 m). Prehrambena industrija je trebalo da poveća proizvodnju biljnih ulja sa 260 tona u 1946. na 780 tona u 1951. godini (300%), a piva sa 3.400 hl u 1946. na 20.000 hl u 1951. godini. Do kraja Petogodišnjeg plana trebalo je ostvariti i proizvodnju od 2.500 tona mlijeka i mliječnih prerađevina, 1.800 tona konzerviranog voća i povrća, 800 tona tjestenine, 10.000 tona peciva, 1.000 tona konzervirane i suve ribe, te preraditi 1.000 tona mesa.⁷¹

Tokom realizacije Petogodišnjeg plana, federalnim budžetom predviđeno je ulaganje od 1,8 milijardi dinara u razvoj industrije u Crnoj Gori, što čini 2% od ukupnog jugoslovenskog ulaganja

⁷¹ Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ 1947-1951 i zakoni o Petogodišnjim planovima razvitka narodne privrede Narodnih republika, Beograd, 1947, 415, 417-421, 436-437.

u ovu privrednu djelatnost. Od ove sume, za elektrifikaciju je opredijeljeno 770 miliona, za elektroindustriju deset miliona, metalnu industriju 80 miliona, hemijsku 170 miliona, industriju građevinskog materijala 55 miliona, drvenu industriju 130 miliona, prehrambenu industriju 270 miliona, tekstilnu 205 miliona, industriju kože i obuće deset miliona, školovanje radnika za industriju 100 miliona. U Crnoj Gori je prema ovom planu, prosječna investicija u industriji po stanovniku iznosila 4.851 dinara, u Srbiji 5.403, Hrvatskoj 6.200, Sloveniji 8.267, BiH 6.476, Makedoniji 6.464 dinara. Dakle, najmanji je bio iznos prosječne investicije u Crnoj Gori. U industrijskim preduzećima čije je podizanje planirano u periodu od 1947. do 1951. godine, trebalo je zaposliti 16 inženjera, 43 tehničara, 100 majstora, 519 kvalifikovanih radnika, 941 nekvalifikovanog radnika i 404 administrativna službenika. Ukupno je trebalo, sa onima koji su već zaposleni, da u industrijskim preduzećima radi: 31 inženjer, 63 tehničara, 150 majstora, 1584 kvalifikovanih i 1863 nekvalifikovanih radnika, kao i 487 administrativnih službenika.⁷² Na osnovu ovih brojki, može se zaključiti da je u industriji Crne Gore, nakon realizacije Petogodišnjeg plana, trebalo da radi 4.178 radnika.

Prilikom usvajanja Petogodišnjeg plana privrednog razvoja Crne Gore, predsjednik crnogorske vlade, Blažo Jovanović, rekao je u Skupštini da su zadaci predviđeni planom teški, ali su realni i ostvarivi. Realizaciju plana on smatra preduslovom za stvaranje opšteg narodnog blagostanja u Jugoslaviji, kao i za prevazilaženje privredne i tehničke zaostalosti. Glavni oslonac tog preobražaja bilo je stvaranje jake industrije i elektrifikacija zemlje. Crna Gora, kako kaže, gotovo da i nije imala industriju,

⁷² Generalni plan industrijalizacije FNR Jugoslavije, Beograd, 1947, DACG, Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe – Podgorica (OSIOAGP), fond *Centralni komitet Saveza komunista Crne Gore*, knj. IX, 36, 39, 135-136.

a ono što je imala bilo je slabo i primitivno, tako da se Petogodišnjim planom predviđa da izgradi značajnije industrijske i elektroenergetske kapacitete.⁷³ I ministar industrije Komnen Cerović je pred poslanicima rekao da se ovim Planom po prvi put uistinu izgrađuje industrija u Crnoj Gori, ali se, čak ni izgradnjom planiranih postrojenja, ne iskorišćavaju svi njeni potencijali.⁷⁴

Na kraju godine u kojoj je donešen Petogodišnji plan privrednog razvoja, bio je evidentan porast industrijske proizvodnje u odnosu na 1946. godinu. Vrijednost industrijske proizvodnje u 1946. godini bila je 0,1 milijardi dinara, a naredne godine 0,2 milijardi dinara.⁷⁵ Ako se vrijednost industrijske proizvodnje po stanovniku u 1946. iskaže brojem 100, u 1947. godini ova vrijednost iznosi 270.⁷⁶ Napredak se iskazivao i porastom fizičkog obima industrijske proizvodnje u Crnoj Gori. Za 1939. godinu fizički obim iskazan je indeksom 100, dok je za 1946. iznosio 106, a za 1947. godinu 155. Od 1939. do 1947. godine sve industrijske grane su ostvarile značajan porast fizičkog obima proizvodnje: indeks elektroenergije je sa 100 u 1939. porastao na 155 u 1947, proizvodnja uglja sa 100 na 190, proizvodnja nemetala sa 100 na 150, hemijska industrija sa 100 na 205, industrija građevinskog materijala sa 100 na 161, drvna industrija sa 100 na 254, prehrambena industrija sa 100 na 171, industrija duvana sa 100 na 134 i eksploatacija šuma sa 100 na 303.⁷⁷

Ako je u 1947. godini ostvaren nesumnjiv napredak u industrijskoj proizvodnji u odnosu na prethodnu godinu, napredak

⁷³ Govor predsjednika Vlade Blaža Jovanovića, *Pobjeda*, 12. 07. 1947, 1-2.

⁷⁴ Govor ministra trgovine i industrije Komnena Cerovića, *Pobjeda*, 12. 07. 1947, 7.

⁷⁵ *Ekonomika industrije FNRJ*, Beograd, 1953, 170.

⁷⁶ *Prvi kongres Komunističke partije Crne Gore, Dokumenti*, priredili B. Kovačević i S. Stanišić, Titograd, 1988, 114-115.

⁷⁷ *Statistički godišnjak NRCG za 1955. godinu*, Titograd, 1955, 130.

predviđen Petogodišnjim planom samo je djelimično ostvaren. To se priznaje i u zvaničnoj *Pobjedi*. U članku „Kako se izvršuje plan naše industrije“ navodi se da je desetomjesečni plan proizvodnje drvene građe izvršen sa 106,5%, što čini 82% godišnjeg plana, dok je plan proizvodnje cigle i crijepa ostvaren samo za 69%, odnosno, 62%. Za plan prehrambene industrije se kaže da nije ravnomjerno ostvaren, a posebno su loši rezultati u preradi ribe. Hemijska industrija i prerada drveta premašile su planom predviđenu proizvodnju, a proizvodnja uglja je zbog male potražnje ostvarena samo 76%.⁷⁸ Uistinu, podaci o nerealizovanju plana industrijske proizvodnje bili su u nekim segmentima lošiji nego što je saopšteno u *Pobjedi*. Tako je za osam mjeseci 1947. godine ostvareno samo 7,24% godišnjeg plana prerade ribe, dok je u proizvodnji crijepa i cigle ostvareno oko 27% godišnjeg plana.⁷⁹ Statistički podaci o industrijskoj proizvodnji za 1951. godinu, pokazuju još veća odstupanja od plana u većini proizvodnih djelatnosti. Umjesto planiranih 12 miliona kWh, proizvedeno je 8,95 miliona električne energije. Hemijska industrija je umjesto planiranih 1.000 tona sapuna i sapunskog praška, proizvela 857 tona. Jedno od najvećih odstupanja od Petogodišnjeg plana napravljeno je u proizvodnji crijepa i cigle – umjesto planiranih 18 miliona komada cigle i 10 miliona komada crijepa, proizvedeno je 6,2 miliona komada cigle i 1,6 miliona komada crijepa. Odstupanja od plana bilo je i u preradi drveta. Daleko od planiranog bila je i proizvodnja jestivog ulja – umjesto 780 tona, proizvedeno je samo 39 tona, a umjesto planiranih 665 tona konzervi ribe, proizvedeno je 1951. samo 147 tona. Isti je podbačaj napravljen i kada je riječ

⁷⁸ M. Barjaktarović, „Kako se izvršuje plan naše industrije“, *Pobjeda*, 02. 12. 1947, 3.

⁷⁹ Izvještaj Planske komisije NRCG o izvršenju proizvodnog plana za prvih osam mjeseci 1947, 20. 10. 1947, DACG, OSIOAGP, Zbirka Blaža Jovanovića, f. 1/47.

o proizvodnji konzerviranog voća i povrća.⁸⁰ Ipak, neostvarivanje Petogodišnjeg plana industrijske proizvodnje u Crnoj Gori nije isključivo posljedica lošeg planiranja ili institucionalne nesposobnosti da se ostvari predviđeno, već je u najvećoj mjeri posljedica političkih okolnosti koje su nastupile 1948. godine. Sukob Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, koji je počeo sredinom 1948, a koji je faktički trajao do 1955. godine, ugrozio je stabilnost države i održanje njene vlasti, pa je neminovno morao uticati na korekciju razvojnih planova i pojavu novih proizvodnih prioriteta. Čak je i realizacija Petogodišnjeg plana tada produžena za jednu godinu. U ovakvim okolnostima, industrijska proizvodnja u Crnoj Gori neznatno je rasla do 1950. godine, iako ne uvijek dinamikom koja je planirana, da bi se 1951. gotovo vratila na nivo od prije dvije godine. Rast industrijske proizvodnje ponovo je zabilježen 1952. godine i od tada će se kretati uzlaznom linijom. Prema podacima koje saopštava R. Vukčević, fizički obim industrijske proizvodnje 1953. godine udvostručen je u odnosu na 1947. dok je 1958. udvostručen u odnosu na 1953. godinu. Fizički obim industrijske proizvodnje za 1963. takođe je udvostručen u odnosu na 1958. godinu, isto kao i industrijska proizvodnja za 1972. u odnosu na 1963. godinu.⁸¹

Upravo period od 1945. do 1947. predstavlja razdoblje u kome su izvršene pripreme za početak ovog velikog privrednog preobražaja. Industrijska postrojenja su do 1947. godine obnovljena i stavljena u funkciju, izvršena je vlasnička i upravljačka transformacija, napravljena je analiza sirovinskih, infrastrukturnih i kadrovskih potencijala za industrijsku proizvodnju, kao i procjena strukture industrije koju treba razvijati shodno društvenim potrebama Crne Gore i tržišnim uslovima. Uspostavljanjem novog sistema vlasti 1945. godine, država je postala glavni

⁸⁰ *Statistički godišnjak NRCG za 1955. godinu*, Titograd, 1955, 131-132.

⁸¹ R. Vukčević, *Razvoj privrede Crne Gore*, Titograd, 1974, 9.

kreator i nosilac razvoja industrije, potisnuvši razvoj i planiranje koje počiva na privatnim interesima i procjenama. Kada nakon poslijeratne konsolidacije i vlasničke transformacije industrijskog sektora u Crnoj Gori, započne planski razvoj i potpuno državno rukovođenje, za nešto manje od dvije decenije industrijska proizvodnja biće višestruko uvećana, a industrija će postati privredna grana sa najvećim udjelom u društvenom proizvodu Crne Gore.